

BARTŁOMIEJ NAJBAR

Institut Inżynierii Środowiska, Politechnika Zielonogórska
65-246 Zielona Góra, ul. Podgórna 50

Występowanie i zagrożenia lokalnych populacji gniewosza plamistego *Coronella austriaca* w województwie lubuskim

Na obszarze niemalże całej Europy Środkowej gniewosz plamisty *Coronella austriaca* należy do grupy gatunków, których areal występowania stale się zmniejsza. Szczególnie przy północnej granicy jego geograficznego zasięgu na naszym kontynencie wyginał całkowicie bądź zachował się w nielicznych populacjach szczątkowych. W Brandenburgii graniczącej z Ziemią Lubuską gniewosz należy do najbardziej zagrożonych gatunków gadów i na regionalnej czerwonej liście zwierząt został zakwalifikowany do grupy gatunków zagrożonych wyginięciem (Gruschwitz i in. 1993).

W Polsce gniewosza plamistego również rzadko się spotyka, po części dlatego, iż jego współczesne rozmieszczenie jest bardzo słabo poznane, a zdecydowana większość stwierdzeń dotyczy pojedynczych osobników. Niepełnie też przedstawiała się dotychczasowa wiedza na temat jego występowania w zachodniej części kraju, w tym na obszarze obecnego województwa lubuskiego.

Gruhl (1929) jako jedyne znane stanowisko *Coronella austriaca* podawał oddalony od Zielonej Góry o około 70 km Przemków. Nieliczne doniesienia o obecności gniewosza na Ziemi Lubuskiej dotyczą stanowisk koło Żagania (Ślusarek 1965, cyt. za Juszczykiem 1987), Słubic (Radkiewicz 1966, cyt. za Juszczykiem 1987), Słubic i Rzepina (Radkiewicz 1970), Łągowa Lubuskiego (Jermaczek 1987, Bereszyński i in. 1990) i Nowogrodu Bobrzańskiego

(J. Radkiewicz – 1999, inf. ustna), Bytnicy (baza danych Inst. Ochr. Przyr. PAN – infor. koresp.). Inne stwierdzenia opierały się na ogół na starych i nieaktualnych lub nie sprawdzonych danych.

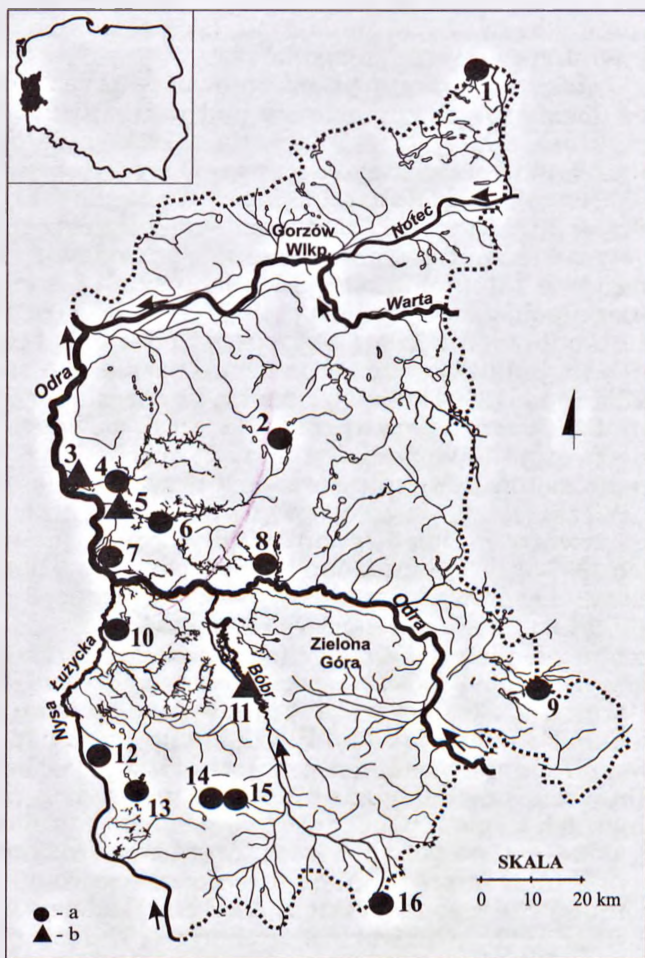
Jermaczek i Urbańczyk (1986) w 5-stopniowej skali kategorii zagrożenia poszczególnych gatunków na terenie Polski, w odniesieniu do fauny kręgowców Pojezierza Lubuskiego, zaliczają gniewosza do kategorii 2/3, tj. „gatunku silnie zagrożonego/gatunku zagrożonego w ciągu długiego czasu”.

W znajdującej się w druku *Polskiej czerwonej księdze zwierząt. Kręgowce* Profus i Sura (2000) zaliczyli gniewosza do grupy gatunków o wysokim ryzyku narażenia na wyginięcie (VU – Vulnerable) ze względu na postępujący spadek liczebny, zanik siedlisk i nadmierną śmiertelność. Wydaje się, że populacja gniewosza nie ma w naszym kraju dobrych perspektyw rozwojowych.

W ciągu ostatnich kilkunastu lat na obszarze obecnego województwa lubuskiego prowadzono systematyczne poszukiwania gniewosza plamistego, w wyniku czego do końca sierpnia 2000 r. stwierdzono 16 stanowisk (tj. w okolicach Drawieńskiego Parku Narodowego (WU 68), Cybinki (VT 88), Gubina (VT 85), Łagowa Lubuskiego (WT 19), Nowogrodu Bobrzańskiego (WT 12/13), Przemkowskiego Parku Krajobrazowego (WT 50), Radnicy (WT 17), Kłopotu (VT 77), Sieniawy Żarskiej (WT 02), Sławy Śląskiej (WT 74), Słubic (VU 70, VT 79/89), Tuplic (VT 82), Uradu (VT 79), Zasiiek (VT 73) i Żar (WT 12) (ryc. 1). Na 13 stanowiskach (81,3%) odnotowywano obecność pojedynczych (żywych lub martwych), dorosłych osobników tego gatunku, na 3 pozostałych stanowiskach (18,7%) liczba stwierdzonych zwierząt była nieco większa (ryc. 1) (Najbar 1997, 2000).

Zaledwie na 3 stanowiskach obserwowano zarówno dorosłe, jak i młodociane osobniki omawianego gatunku, w związku z czym można uważać, że w tych przypadkach mamy do czynienia z „właściwymi” populacjami.

Pierwszym z tych obszarów jest dolina Bobru w pobliżu Nowogrodu Bobrzańskiego, gdzie od sierpnia 1994 r. do września 1995 r. odnotowano i oznakowano 22 osobniki, w tym 18 dorosłych i 4 młode. Ponadto w okresie kilku lat (1995–2000) obserwowano 8 porodów (łączna liczba urodzonych młodych – 70). W latach 1996–2000 znaleziono nadto 7 mart-

Ryc. 1. Rozmieszczenie stanowisk gniewosza plamistego w województwie lubuskim: a – miejsca stwierdzeń pojedynczych osobników, b – miejsca stwierdzeń 2 i więcej osobników. – Localities of *Coronella austriaca* in the Lubuska Province: a – localities with single individuals, b – localities with greater number of individuals

wych zwierząt. Węże zasiedlają tu łąki w dolinie Bobru, a także wnikają na teren gospodarstw.

Środowisko zasiedlone przez gniewosze przez kilka tygodni, w lecie 1997 r., znalazło się pod wodą. Katastrofalna powódź, która wystąpiła w 2. poł. lipca 1997 r. nie ominęła największego lewobrzeżnego dopływu Odry – Bobru, w tym również Nowogrodu Bobrzańskiego. W okolicy tej miejscowości, w dniu 23.07.1997 r., poziom wody przekroczył stan alarmowy o 270 cm (zob. s. 2 okładki). Spowodowało to niemal całkowite zatopienie łąk nadbobrzańskich i zniszczenie części populacji węży (Najbar 1998). Wydaje się, że m.in. w wyniku odłowienia kilku węży przed powodzią i przeniesienia ich na pobliskie, wyżej położone bezpieczne stanowisko, nadal (lipiec 2000 r.) stwierdza się tu dorosłe i młodociane osobniki *Coronella austriaca*. Od czasu powodzi obserwuje się tu stopniowe zmniejszanie ich liczebności.

Drugim siedliskiem gniewosza jest przyujściowy odcinek doliny Pliszki, gdzie węże obserwowano zarówno w środowisku pierwotnym, jak i synantropijnym oraz ruderalnym. W latach 1997–2000 stwierdzono i oznakowano tu 9 dorosłych gniewoszy (4 samice i 5 samców), obserwowano 3 porody (23 młode) i znaleziono 2 martwe okazy.

Trzecim siedliskiem *Coronella austriaca*, zarejestrowanym dopiero w 1999 r., są po części otwarte, częściowo zalesione tereny, położone w przyujściowym odcinku Ilanki k. Świecka. Podobnie jak nad Pliszką, gniewosze napotkano tu na obszarach porośniętych niską, trawiastą kserotermiczną roślinnością, gdzieniegdzie krzewami, pojedynczymi drzewami bądź ich kępami. Obecność omawianego gatunku w tej okolicy odnotowano ponadto w typowym środowisku synantropijnym, ruderalnym m.in. na terenie częściowo opuszczonych zabudowań gospodarskich, a także (rzadziej) w miejscach wilgotnych, a nawet zabagnionych. W 1999 i 2000 r. stwierdzono tu obecność i oznakowano 15 osobników gniewosza (7 samic i 8 samców), obserwowano 7 porodów (56 młodych). Znaleziono też 4 martwe osobniki.

Stanowisko to, spośród dotychczas poznanych, jest uznawane przez autora niniejszego artykułu za „najcenniejsze” na Ziemi Lubuskiej.

3/4 zinwentaryzowanych stanowisk omawianego gatunku w województwie lubuskim zlokalizowanych jest w typowych wtórnych środowiskach synantropijnych i ruderalnych (m.in.: nasypy torów kolejowych, złomowiska, gruzowiska, wiejskie wysypiska śmieci, opustoszałe domostwa

i zabudowania gospodarcze, trawiaste lotniska i wały przeciwpowodziowe). Pozostała 1/4 stanowisk zlokalizowana jest w pierwotnych siedliskach gniewosza takich, jak: obrzeża lasów, polany leśne, wrzosowiska, użytki zielone w dolinach rzek, strome zarośnięte stoki itp.

Niektóre z poznanych stanowisk znajdują się w obrębie byłych terenów wojskowych (poligony, trawiaste lotniska, składowiska sprzętu wojskowego). Jest niemal pewne, że wieloletnie zakazy wstępu i w związku z tym niewielka penetracja ludzka tych obszarów spowodowała, że węże utrzymały się tam do dnia dzisiejszego.

Oprócz stanowisk, na których z pewnością potwierdzono obecność *Coronella austriaca* (okazy żywe, martwe, wylinki), istnieją doniesienia o takich obszarach (m.in. kompleks Borów Dolnośląskich, Leśny Kompleks Promocyjny „Bory Lubuskie”, okolice miejscowości Drezdenko, Gozdnicza, Łęknica, Małomice, Przewóz, Rzepin, Skwierzyna, Szprotawa, Żagań), gdzie podobno w ostatnich kilkunastu latach sporadycznie widywano pojedyncze osobniki tego gatunku, lecz informacje te dotychczas nie zostały autorytatywnie potwierdzone. Dalsze prace terenowe zmierzają do jeszcze pełniejszego rozpoznania przez specjalistów-herpetologów zasięgu występowania opisywanego gatunku na Ziemi Lubuskiej.

Jak się wydaje, szczególnie warto dokładniej spenetrować rozległe kompleksy Borów Dolnośląskich (włącznie z największym polskim kompleksem poligonów wojskowych), głównie z uwagi na stwierdzenie i możliwość odnalezienia nowych stanowisk gniewosza plamistego na obszarze położonym nieco na południe, tj. w Puszczy Zgorzeleckiej (B e n a 1999).

Do znaczących, stwierdzonych zagrożeń wpływających na liczebność populacji gniewosza na badanym obszarze należą:

- bezpośrednie uśmiercanie przez ludzi (w latach 1996–2000 znaleziono 6 zabitych osobników),
- wzmożony ruch samochodowy (w latach 1996–2000 znaleziono 4 rozjechane osobniki),
- intensywny rozwój przemysłu wydobywczego (głównie żwiru i piasku), przede wszystkim w rejonie Słubic i Nowogrodu Bobrzańskiego (w latach 1996–2000 udało się stwierdzić 3-krotnie śmierć gniewosza spowodowaną przez pracujący sprzęt mechaniczny znajdujący się na odkrywkach),

– presja drapieżników (w 1998 r. stwierdzono 1 przypadek zabicia gniewosza przez łasicę *Mustela nivalis*).

Łącznie na obszarze województwa lubuskiego w latach 1996–2000 r. znaleziono 14 martwych gniewoszy (13 w rejonie opisanych wyżej stanowisk i 1 w czerwcu 2000 r. koło Cybinki).

Prawdopodobnie jedną z najliczniejszych i najlepiej poznanych lokalnych populacji gniewosza, zasiedlającą dolinę Bobru, zubożyła powódź w lipcu 1997 r. Ponadto, jak się przypuszcza, pewien wpływ na zanikanie populacji mogą mieć rozległe pożary (powstające w sposób naturalny lub częściej w wyniku podpaień przez ludzi) odnotowywane na rozległych terenach trawiastych i w suchych borach sosnowych.

Oprócz wymienionych powyżej zagrożeń, dla egzystencji gniewosza na tym terenie niepokojące wydają się np. plany przekształcenia dużych, otwartych obszarów (m.in. byłych lotnisk wojskowych lub fragmentów opuszczonych poligonów), znajdujących się m.in. w strefie przygranicznej, w kilkusethektarowe pola golfowe lub utworzenia tu kopalni piasku czy żwiru.

Z innych znanych zagrożeń dla omawianego gatunku, a u nas dotychczas nie stwierdzonych (gdyż nie prowadzono w tym zakresie stosownych badań), należy wymienić wpływ (bezpośredni i pośredni) chemizacji (Andrén, Nilson 1976, Hall 1980), która w znaczący sposób oddziałuje na zdrowotność poszczególnych osobników, a tym samym na kondycję całych populacji doprowadzając je niekiedy do całkowitej zagłady.

Autor składa serdeczne podziękowania wszystkim Współpracownikom uczestniczącym w obserwacjach gniewoszy płamistych w zachodniej Polsce.

SUMMARY

The occurrence of *Coronella austriaca* and threats to its local populations in the Ziemia Lubuska province

Though *Coronella austriaca* belongs to declining species in Poland, the knowledge of its contemporary occurrence and threats to its local populations is far from satisfactory. In Ziemia Lubuska (western Poland) *Coronella austriaca* has been searched for in the recent years; until the end of August 2000 it was found at 16 localities. At 13 of them (81.25%) only single specimens (alive or dead) were detected in 1994–2000. Only three sites, in the environs of Nowogród Bobrzański, Urad and Słubice, are inhabited by populations. In the region of Nowogród Bobrzański (Bóbr River valley) altogether 22 individuals were observed in 1994–1995. In 1995–2000 8 deliveries (70 young) were noted there and 7 dead individuals found. In 1997–2000 in the region of Urad (Pliszka River valley) 9 adult individuals were found and 3 deliveries (23 young) were noted. In addition, 2 dead individuals were recorded. At the third locality situated in the environs of Słubice (Ilanka River valley) 15 alive and 4 dead individuals were encountered, and 7 deliveries (56 young) were observed in 1999 and 2000. In addition, one dead specimen was found near Cybinka in June 2000.

Altogether 14 dead individuals were found in the investigated area in 1996–2000. Among them, 6 were killed by man, 4 by vehicles, 3 as a result of extractive industry activities and one by a predator. Other threats, e.g. environmental pollution, have not so far been identified, probably because no studies concerning their effect on *C. austriaca* numbers have been carried out.

Areas situated in the borderland (environs of Urad and Słubice), such as others a vast abandoned grassy millitary airport, were for years excluded from intense use and not penetrated by people, thanks to which *C. austriaca* populations have until now survived there. Sites like these are worthy of protecting.

Andrén C., Nilson G. 1976. *Haselsnoken (Coronella austriaca) – en utrotningshotad ormart!* Fauna och Flora 71: 61–76.

Bena W. 1999. *Nowe stwierdzenia gniewosza plamistego w Puszczy Zgorzeleckiej.* Przyroda Sudetów Zachodnich 2: 73–74.

Bereszyński A., Mizera T., Śmiełowski J. 1990. *Waloryzacja faunistyczna Łagowskiego Parku Krajobrazowego.* AR, Poznań.

Gruhl K. 1929. *Tier und Pflanzenwelt des Kreises Grünberg in Schlesien und seiner näheren Umgebung.* Verl. Levysohn, Grünberg.

Gruschwitz M., Völkl W., Kornacker P. M., Waitzmann M., Podloucky R., Fritz K., Günther R. 1993. *Die Schlangen Deutschlands – Verbreitung und Bestandssituation in den einzelnen Bundesländern.* Merensiella 3: 7–38.

Hall R. J. 1980. *Effects of environmental contaminants on reptiles.* A review. U. S. Fish Wild. Serv. Spec. Sci. Rep. Wild., 228: 1–12.

Jermaczek A. 1987. *Przyroda Łagowskiego Parku Krajobrazowego.* Świebodzin.

Jermaczek A., Urbańczyk Z. 1986. *Fauna kręgowców Pojezierza Lubuskiego.* Zesz. Świebodzińskie 6.

Juszczak W. 1987. *Plazy i gady krajowe.* Wyd. 2, PWN, Warszawa.

Najbar B. 1997. *Występowanie gniewosza plamistego Coronella austriaca na Środkowym Nadodrzu.* Chrońmy Przyr. Ojcz. 53, 3: 41–46.

Najbar B. 1998. *Występowanie płazów i gadów w dolinie rzeki Odry w aspekcie lipcowej powodzi 1997 roku.* W: *Ochrona i rekultywacja terenów dorzecza Odry – sytuacja po powodzi 1997 roku.* Materiały konferencyjne nt.: „Ochrona i rekultywacja terenów dorzecza Odry, sytuacja po powodzi 1997 roku”: 425–434.

Najbar B. 2000. *Gniewosz plamisty (Coronella austriaca Laurenti 1768).* Mon. Przyr. 5, Wyd. Lubuski Klub Przyrodników, Świebodzin.

Profus P., Sura P. 2000. *Gniewosz plamisty Coronella austriaca.* W: *Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce (red. Głowaciński Z.).* PWRiL, Warszawa, w druku.

Radkiewicz J. 1970. *Ratujmy gniewosza gładkiego.* Chrońmy Przyr. Ojcz. 26, 1: 44–45.